

Lázeňské dědictví na Seznamu světového dědictví. Význam zachování balneotechnického vybavení a lázeňské infrastruktury

Lubomír ZEMAN

DOI: <https://doi.org/10.56112/zpp.2024.2.04>

ABSTRAKT: Lázeňské dědictví bylo v roce 2021 zápisem nadnárodního sériového statku Slavná lázeňská města Evropy na Seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO uznáno za výjimečné dědictví lidské civilizace. Mezi jedenáct nejproslulejších lázeňských měst Evropy jsou zařazena i nejvýznamnější lázeňská města tvořící Západočeský lázeňský trojúhelník – Karlovy Vary, Mariánské Lázně a Františkovy Lázně. V kontextu ostatních světoznámých lázní Evropy vykazují mimořádnou míru koncentrace památkových hodnot, atributů, které byly pro daný statek definovány jako jejich výjimečná světová hodnota (OUV). Kromě přírodních minerálních zdrojů, lázeňské architektury, krajiny či nehmotného dědictví je mezi nimi i lázeňská infrastruktura. Článek cíleně navazuje na příspěvky Karla Kuči uveřejněné na stránkách Zpráv památkové péče v roce 2022. Pojednává o významu balneotechnického vybavení lázeňských provozů a lázeňské infrastruktury z hlediska památkových hodnot a nutnosti zachování jejich pozůstatků pro další generace. Konceptně je sestaven v deskriptivně-analytické rovině od rekognoskace, analýzy stávajícího stavu přes stupeň dochování, poznání hodnot až po vyhodnocení a následnou ochranou hodnot (strukturou tak nepostupuje podle lokalit, ale sleduje stav poznání, hodnocení a hájení hodnot). V rámci mezinárodního kontextu si klade za cíl prezentovat nutnost ochrany i technických a technologických prvků lázeňského dědictví.

KLÍČOVÁ SLOVA: lázeňská infrastruktura; balneotechnické vybavení; Karlovy Vary; Západočeský lázeňský trojúhelník; technické památky; památkové hodnoty

Spa heritage on the World Heritage List. The importance of preserving balneological equipment and spa infrastructure

ABSTRACT: Spa heritage was recognized as an exceptional heritage of human civilization in 2021 by the transnational serial property The Great Spa Towns of Europe on the World Heritage List. The eleven most famous spa towns of Europe include the most important spa towns forming the West Bohemian Spa Triangle – Karlovy Vary, Mariánské Lázně, and Františkovy Lázně. In the context of the other world-famous spas in Europe, these show an extraordinary concentration of heritage values and attributes that have been defined as their Outstanding Universal Value (OUV) for a given property. In addition to natural mineral resources, spa architecture, landscape, and intangible heritage, this also includes spa infrastructure. This paper discusses the importance of balneological equipment and spa infrastructure in terms of heritage values and the need to preserve their remains for future generations. It is a targeted follow-up to Karel Kuča's articles published on the pages of the Heritage Care News (ZPP) in 2022. In an international context, it aims to present the need to also protect the technical and technological elements of the historical spa heritage.

KEYWORDS: spa infrastructure; balneotechnological equipment; Karlovy Vary; West Bohemian Spa Triangle; technical heritage; heritage values

Stav poznání lázeňského dědictví, balneotechnického vybavení a lázeňské infrastruktury

Barvitá historie lázeňství je svým obsahem součástí nejen širších dějin lékařství a předmětem přírodovědného bádání, ale vznikem léčebných míst spadá i do obecných kulturních dějin. Lázně představují nesporně pozoruhodný kulturněhistorický fenomén. Tím jsou zajímavé i z hlediska kulturně-společenského, a tudíž jsou také předmětem zájmu stavebněhistorického poznávání lázeňských staveb i celých lokalit. Ze zápisu nadnárodního sériového statku Slavná lázeňská

města Evropy / The Great Spa Towns of Europe na Seznam světového kulturního a přírodního dědictví v roce 2021 vyplývá, že ochranu kulturních i památkových hodnot lázeňského dědictví je velmi důležité sledovat.¹ Pro zapsaný statek všech jedenácti lázeňských měst, která tvoří jednotlivé komponenty památky světového dědictví, byly již v procesu nominace identifikovány atributy hodnot, představující jejich výjimečnou světovou hodnotu (OUV). Atributy zahrnují minerální prameny (přírodní minerální zdroje), lázeňskou historickou městskou krajinu, lázeňskou

architekturu, lázeňskou terapeutickou krajinu, lázeňskou infrastrukturu, kontinuální lázeňské funkce přetrvávající až do současnosti i související nehmotné hodnoty území.

■ Poznámky

1 Karel Kuča, Slavná lázeňská města Evropy – dlouhá cesta na Seznam světového dědictví, Zprávy památkové péče LXXXII, 2022, č. 2, s. 73–79. Idem, Slavná lázeňská města Evropy jako urbanistický fenomén, Zprávy památkové péče LXXXII, 2022, č. 2, s. 204–237.

1

Obr. 1. Karlovy Vary, celkový pohled na město, podle J. Schindlera z roku 1652, vlevo dole vývěr Vřídla. Převzato z: *Festschrift* (pozn. 11), 1902.

Lázeňské dědictví nejsou jen líbivé fasády a honosné interiéry, ale i lázeňská zařízení s balneotechnologickým vybavením. Podstata funkce lázeňského dědictví spočívá tudíž i v rovině technického provozu. Přímé užívání lázeňských funkcí se děje a provádí buď přímo u léčivých zdrojů, nebo v lázeňských objektech. Péče o prameny minerálních vod se uskutečňovala nepochybně už v pravěku, alespoň co se týče čištění zdrojů a jednoduchých úprav, aby voda stékala podle potřeb tam, kam měla.² Práci například o karlovarských pramenech, hydrogeologii, zřídelnictví i ochraně pramenů bylo zpracováno velké množství.³ Prvním, kdo se vědeckým způsobem zabýval hydrogeologickou a balneologickou stránkou lázeňství v Karlových Varech, byl David Becher již v roce 1772.⁴ Zpočátku nebyla lázeňská střediska, a výjimkou nebyla ani naše nejvýznamnější lázeňská města, vybavena žádnými specializovanými lázeňskými stavbami. Lázeňská péče se původně prováděla přímo v měšťanských domech, hospicích s lazebnami. Například v Karlových Varech byly ve velkém

mázhausu (síni) umístěny vany nebo bazénky nejčastěji čtvercového půdorysu. Vedle bazének stávaly lavice k odpočinku po koupeli a dále i k občerstvení. Pro zabezpečení dostatečného větrání bylo přízemí domů směrem k řece prolomeno velkými otvory s dřevěnými zástěnami. Voda se totiž musela nejméně dvanáct hodin ochlazovat, aby nemocný vstupoval již do vlažné lázně. K ohřívání lázně se pak používalo pouhé připouštění horké vřídelní vody. V patrech se poté uléhlo k pocení, úzkostlivě se ovšem dbalo na to, aby nemocní po obědě nespali. Ve vytopených pokojích se užívala i pitná léčba z malých pohárků zvaných „ollulas“, které byly předchůdci dnešních lázeňských pohárků.⁵ Tak tomu bylo zprvu i ve Františkových Lázních, kde byly lázeňské koupelny pro koupelový provoz nutnou součástí ubytovacích lázeňských domů.

Až s vývojem balneologických vědomostí docházelo ke specializaci jednotlivých léčebných procesů a kúr. Tyto nové indikace a různorodé léčebné kúry pak zpětně determinovaly stavební a architektonickou podobu lázeňských zařízení, čímž docházelo k vytváření specializovaných lázeňských staveb. Lázeňská města, pokud chtěla uspět v konkurenci a aspirovat na přední příčky i v mezinárodním měřítku, musela být vybavena stavbami s lázeňským

provozem na patřičné úrovni, mezi nimiž nemohly chybět velké lázeňské komplexy (*Kurhaus* v německy hovořícím prostředí, *l'etablissement thermal* ve frankofonním prostředí, v italském prostředí *stabilimento*), inhalatoria, kloktárny, kolonády, pavilony a pitné haly. Soubor těchto zařízení prezentuje strukturu typické lázeňské architektury a tvoří charakteristické lázeňské prostředí. Součástí lázeňských staveb, kde se lázeňská činnost přímo odehrávala, byl lázeňský

■ Poznámky

2 Srov. např. Radovan Květ, *Minerální vody Moravy a Slezska z historického pohledu*, *Dějiny věd a techniky* 30, 1997, č. 1, s. 27–36. – Idem, *Minerální vody České republiky*, Praha 2012. – Stanislav Burachovič – Stanislav Wieser, *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2001. – Vladimír Křížek, *Obrazy z dějin lázeňství*, Praha 2002.

3 Břetislav Vylita, *Nové poznatky o karlovarské zřídelní struktuře*, Praha 1991, s. 5.

4 David Becher, *Neue Abhandlung vom Karlsbad*, Prag 1772 (později v několika reedicích).

5 Jana Bořiková – Otakar Bořík, *Hospice, špitály a nemocnice v Karlových Varech*, Dobruška 2004, s. 61.

2

Obr. 2. Karlovy Vary, Vůvěr Vřídla (nahore) s vývodem do Obecních lázní (vlevo) a utěsněním v korytu řeky. Převezato z: David Becher, *Neue Abhandlungen über das Karlsbad*, Leipzig 1789.

Obr. 3. Karlovy Vary, litinová Vřidelní kolonáda s vypouštěním přebytečné vřidelní vody, kolem roku 1890, soukromý archiv.

provoz, balneotechnické zařízení. Podle obecné definice jsou balneoprovozy „zařízení pro poskytování pramenné, peloidní, vodoléčebné a plynné léčby, umožňující využívání přírodních léčivých zdrojů“.⁶ Vývoj balneoterapeutických provozů, který probíhal společně s vývojem lázeňství, byl na různých místech rozdílný. Lázeňská místa se tím také začala odlišovat od běžné městské zástavby zvláštností svých stavebních forem. Některá lázeňská střediska se vyznačovala a stále ještě vyznačují mimořádnou architekturou a množstvím výrazných stavebních osobností, které realizovaly i stavby balneoprovozů, jako byli Friedrich Weinbrenner a Carl Dernfeld v Baden-Badenu, John Wood starší a jeho syn John Wood mladší v anglických lázních Bath, Christian Zais ve Wiesbadenu, Karl Friedrich Schinkel a Johann Peter Cremer v Cáchách, Josef Kornhäusl v Badenu u Vídně, Charles Garnier ve francouzských lázních Vittel či v Monte Carlu, Johann Gottfried Gutsenohn v Bad Ems, Friedrich von Gärtner a Max Littmann v Bad Kissingen, Alban Chambon v belgických lázních Spa a přímořských lázních Ostende či Giulio Bernardini a Ugo Giovannoni v italských lázních Montecatini Terme. Lázeňská místa v českých zemích přitom nestála na periferii

3

Evropy, naopak se již od počátku zařadila mezi nejvýznamnější lázeňská místa soudobého světa. Balneologické metody a způsoby léčby, včetně léčebného zařízení, čerpala lázeňská centra mezi sebou ze vzájemných kontaktů. I naše lázně přitahovaly významné tvůrce; za všechny lze jmenovat jak architekty a stavitele působící v Čechách, na Moravě či ve Slezsku (Georg Fischer, Josef Esch, Josef Zitek či Rudolf Wels v Karlových Varech, Josef Schaffer a Arnold Heymann v Mariánských Lázních nebo Gustav Wiedermann ve Františkových Lázních, Leopold Bauer v Lázních Jeseník, Dušan Jurkovič v Luhačovicích, František Janda v Poděbradech, Josef Gočár v Lázních Bohdaneč, Jan Letzel v lázních Mšené-lázně), tak i z ciziny (Johann August Giessel, Ferdinand Fellner a Hermann Helmer, Friedrich Ohmann, Ernest Hébrard nebo Adolf Loos v Karlových Varech, Johann Gottfried Gutsenohn, Hans Miksch a Julian Niedzielski v Mariánských Lázních, Peter Paul Brang v Karlových Varech a Janských Lázních apod.).⁷

Největší rozvoj zaznamenala lázeňská místa v období tzv. dlouhého 19. století a svůj vrchol zažila na přelomu 19. a 20. století. Ve většině lázeňských míst je proto tato doba označována jako „zlatý věk lázní“. Architektura a stavebnictví byly v té době stále více ovlivňovány používáním nových stavebních materiálů – zušlechtněného železa a litiny –, s jejichž využitím se stavěly i velké promenádní galerie či kolonády. Tento moderní způsob výstavby se samozřejmě odrazil i v lázeňských městech. Nejvýraznějšími příklady byly stavby monumentálních litinových kolonád ve stylu pozdního historismu, v Karlových Varech Vřidelní kolonáda (dnes již bohužel

neexistující) a Kolonády v Mariánských Lázních, které všechny ostatní typově obdobné stavby předčily.⁸ Původní inspirace pro tyto stavby, včetně použitých materiálů a konstrukcí, přicházely nejprve z anglického a později i francouzského prostředí, kde se ve velkých i drobných lázeňských městech stavěly pavilony, verandy, lodžie i majestátní kryté promenády (galerie) ze železa a litiny namísto dřívějších konstrukcí dřevěných. Jako příklad lze uvést Buxton a Harrogate v Anglii, Contrexéville, Vichy, Vittel ve Francii, Spa v Belgii, kolonády v Bad Kissingen, Bad Kreuznach, Wildbad v Německu aj.

Nové konstrukční materiály, předně již jmenované zušlechtněné železo a litina, se ovšem kromě venkovní architektury používaly i v technických provozech velkých lázeňských domů, v jejich balneoterapeutických centrech. Tyto provozy, ať již jde o koupelové, peloidní, radonové,

■ Poznámky

6 Marian Mackovič, *Lázeňství a balneotechnika*, Plzeň 1995, s. 43.

7 Srov. blíže: Lubomír Zeman – Karel Kuča – Věra Kučová, *Západočeský lázeňský trojúhelník. Západočeské lázně vybrané k nominaci na zápis do Seznamu světového dědictví UNESCO*, Karlovy Vary 2008. – Lubomír Zeman, *Západočeský lázeňský trojúhelník II. Západočeské lázně v kontextu evropského lázeňského dědictví*, Karlovy Vary 2008.

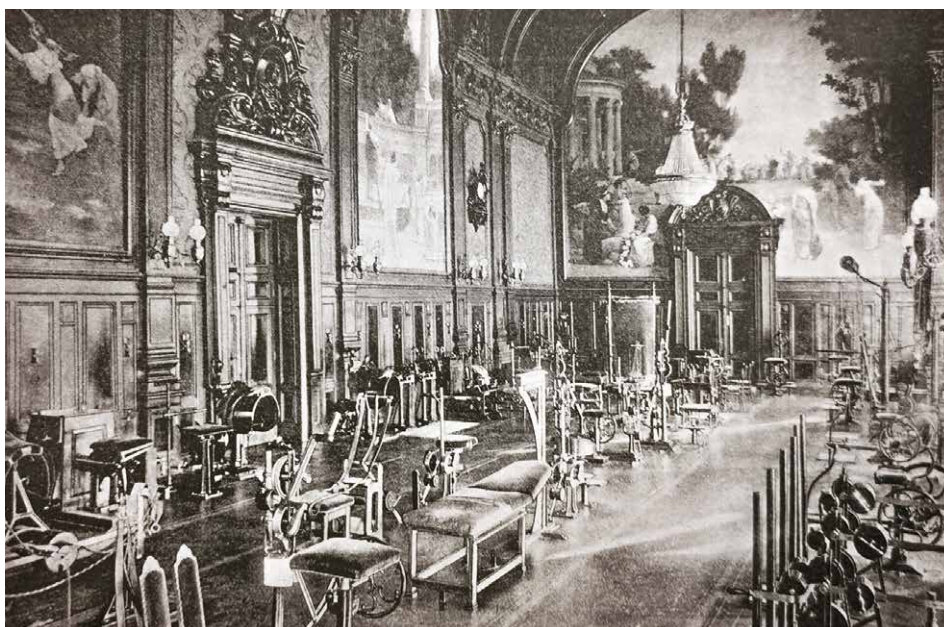
8 Lubomír Zeman – Martin Pospíšil, *Technický provoz lázní s použitím ocelo-litinových konstrukcí v Karlových Varech*, *Architektura a urbanismus* XLVIII, 2014, č. 3–4, s. 272–273.

Obr. 4a–b. Karlovy Vary, Císařské lázně, a) Zanderův sál se stroji léčebného tělocviku – mechanoterapie, podle dr. Gustava Zandera. Převzato z: *Festschrift* (pozn. 11), 1902, s. 253; b) transmisní hřídel sloužící k pohonu strojů pod podlahou Zanderova sálu s remenicemi i miskou s olejem pro mazání soustrojí. Foto: Lubomír Zeman, 2021.

zábalové, obkladové, masážní, vodoléčebné (sprchy, skotské výstřiky, pololázně) lázeňské kabiny, různá výplachová zařízení či kloktárny, vybavení pro léčebný tělocvik, trakce, sály vodoléčebné a inhalační,⁹ bývaly po mnoha stránkách technicky unikátní. Mezi prvotřídní příklady historického balneoprovozu patřily zejména Císařské lázně v Karlových Varech. Lázeňská budova, nabízející především slatinné koupele, koupele v minerální vodě (z Vřídla) či uhličitě lázně, studenododní, parní a horkovzdušné lázně, elektroléčbu a další procedury, byla postavena v letech 1893–1895 podle plánů věhlasných vídeňských architektů Ferdinanda Fellnera a Hermanna Helmera. Monumentální stavba v historizujícím stylu francouzské neorenesance nabízela nejenom skvostné interiéry, ale i nejmodernější technologické vybavení své doby s neobvyklým pohodlím a komfortem.

Nejluxusnější lázeňskou koupelnou byla Knížecí lázeň (*Fürstenbades*) pro významné hosty, dnes zvaná Císařská koupelna, dále se zde nacházely koupelny s elektrickým osvětlením, parním vytápěním a větracím zařízením, vybavené i splachovacím „anglickým“ záchodem a umyvadlem, v patře Zanderův sál s tělocvičným zařízením pro švédskou gymnastiku, mechanoterapii podle dr. Gustava Zandera, jehož stroje byly poháněny soustrojím ukrytým pod podlahou. Zatímco minerální a studenododní lázně byly napájeny z nádrží potrubím, slatinné lázně byly zásobovány čerstvě naplněnými vanami slatinou směsí přes ocelo-litinné galerie, přistavěné kolem vnitřního manipulačního dvora, a díky hydraulickému výtahu je bylo možné vyvést i do vyšších podlaží.¹⁰ Lázeňské koupelny byly opatřeny mezipatry, ze kterých bylo potrubí stále přístupné a odkud se zasouvaly dřevěné vany pomocí zvedacího mechanismu do kamenné obruhy přímo v lázeňské kabině. Pro koupajícího byly tyto prostory neviditelné a vše, co by mohlo rušit lázeňské procedury, soustředili tvůrci do zadní provozní části. Slatina se proto pro koupele připravovala v odděleném pavilonu (dnes známém jako Rašelinový pavilon), spojeném s lázeňským domem podzemní komunikací. Byl to provozní, technický objekt průmyslového charakteru, nezbytné provozní zázemí lázní. Technický systém byl sofistikovaný a domyšlený do posledního detailu.

Císařské lázně v Karlových Varech tak představovaly nejmodernější lázeňské zařízení své

4a

4b

doby a technologie jejich provozu byla posléze opakována v dalších lázeňských zařízeních.¹¹ Poté, co v roce 1906 instaloval karlovarský lázeňský lékař dr. Carl Emil Schnée v Císařských lázních dvě čtyřkomorové elektrické lázně, kde má klient sedící ve speciálním křesle všechny čtyři končetiny ponořeny do čtyř oddělených nádob, kterými prochází elektrický proud, byly tyto lázně přebírány a instalovány téměř po celém světě.¹² Dokonce se dostaly až na daleký Nový

torický seminář Karla Nejdl. *Sborník přednášek z 29. historického semináře*, Karlovy Vary 2020, s. 78–95. Nejnověji viz Lubomír Zeman et al., *Císařské lázně v Karlových Varech*, Karlovy Vary 2024.

11 *Das Kaiserbad in Karlsbad*, Karlsbad 1896, s. 8–9. – *Festschrift zur 74. Versammlung Deutscher Naturforscher und Ärzte. Gewidmet von der Stadt Karlsbad*, Karlsbad 1902, s. 250–258.

12 Speciální zařízení nazvané Čtyřkomorová elektrická lázeň – systém doktora Schnée vynalezl dr. Carl Emil Schnée (1836–1906) v roce 1897 po dvaceti letech vývoje. „Projekt svého života“ si nechal patentovat 23. července 1897 pod č. 104273. Následovaly patenty v Rakousku-Uhersku, USA, Španělsku a dalších zemích. V roce 1900 předvedl vynález na Světové výstavě v Paříži. Tato elektrická lázeň se však prosadila až po smrti dr. Schnée. Srov. Ladislav Helsner – Jindřich

■ Poznámky

9 Marian Mackovič, *Lázeňství a balneotechnika*, Plzeň 1995, s. 44.

10 Lubomír Zeman, *Císařské lázně v Karlových Varech*. Jejich památková hodnota a podstata, in: *His-*

5

Obr. 5. Karlovy Vary, potrubí pro vřidelní vodu zanesené usazeninami (sintry) v expozici Starého suterénu Vřidelní kolonády. Foto: Lubomír Zeman, 2024.

Zéland, kde byly součástí vybavení lázní Rotorua.¹³ V moderních verzích se vynález dosud používá v mnoha zemích, aniž se ví, že pochází z Karlových Varů.

Vybavenost lázeňského města zahrnuje také další infrastrukturu typickou právě pro lázeňské prostředí, stáčírny, solivárny, zpracování přírodních minerálních zdrojů, železnice a lanovky, prádelny, čerpací stanice a rozvodné sítě vody, restaurace, kavárny, rozhledny a vyhlídkové pavilony, módní domy a vysoce kvalitní maloobchodní prodejny (butiky).¹⁴ Přírodní vývěry minerálních zdrojů nejsou pro lázeňské provozy využitelné přímo, musejí se technickými prostředky zajistit a vhodně upravit. Tyto technické prostředky se nazývají jímání minerální vody. Každé jímání sestává z odkryvných prací, vlastního jímacího tělesa, které vodu zachytává a z rozvodů potrubí, které ji vyvádí na určené místo. Způsobů zachycení a jímání prostých i minerálních vod je od starověku velké množství, od nádrží (piscin), cylindrických primitivních jímek, vydlabaných kmenů stromů, zářezů či dřevěných nebo kamenných pažení až po zvonové, trychtýřové zařízení z různých materiálů.¹⁵ Distribuce a doprava byly prováděny pomocí záseků, žlabů či potrubí.

Nejvýznamnější památkou jímání přírodních minerálních zdrojů v Karlových Varech je nepochybně suterén Vřídla. Původně se rozvod vřidelní vody prováděl pomocí dřevěných žlabů do lázeňských domů stojících podél řeky Teplé. Po velkém požáru města roku 1759 se vývěry Vřídla i ostatní známé prameny staly majetkem města a termální voda byla vyvedena potrubím

do veřejných lázní, na kterých profitovala samotná městská obec. Stejně tak i v řadě dalších lázeňských míst je minerální voda vedena do objektů pro pitnou či koupelovou léčbu pomocí potrubí. Jeden z nejdelších potrubních systémů určených pro vedení radioaktivní minerální vody realizovala v roce 1905 firma G. Rumpel v délce 8 km z Gasteinu do Hofgasteinu v Rakousku. Vídeňská firma, která měla pobočky též v Praze a v Teplicích, se podílela na zajišťování a jímání pramenů a také jejich rozvodu i v řadě jiných lázeňských míst, od Teplic přes Bilinu, Mariánské i Františkovy Lázně. Technickým zařízením pro realizaci balneoterapeutických procedur se věnuje krenotechnika – zřidelní technika, která zahrnuje technickou problematiku počínaje jímáním zřidel, jejich transportem, akumulací a distribucí a konče užitím zřidel včetně technického zabezpečení produkovaných odpadů.¹⁶

Pro léčebné využívání pramenů i mimo vlastní vývěrové zóny byl prováděn jejich odběr a zasílání do vzdálených míst. Pravděpodobně nejstaršími stáčenými a exportovanými minerálními vodami byly od 16. století kyselky z Františkových Lázní (chebské kyselky), voda z Mariánských Lázní byla expedována již v 18. století, ještě před vznikem lázeňského města, stejně tak vody ze Zaječic, Sedlece nebo Bylan či Libverdy. Karlovy Vary se stáčení a vývozu minerálních vod dlouho bránily a až roku 1842 byl zákaz zrušen. Bezesporu nejvýznamnějším vývozcem karlovarské minerální vody se posléze stal Heinrich Mattoni. Voda se zprvu stáčela do hliněných džbánek, lahvic, které od druhé poloviny 19. století nahrazoval právě Mattoni skleněnými lahvičkami. Památkou na stáčení přírodní minerální vody v Karlových Varech je budova Stáčírny a zasilatelství minerálních vod, postavená podle projektu Adolfa Merreticha v letech 1930–1931.

Pro Karlovy Vary byla typická i výroba soli, a to především z Vřídla. Ta se zpočátku odehrávala přímo u Vřídla, ovšem v roce 1898 byla postavena u soutoku řek Teplé s Ohří nová provozní budova.¹⁷ Vřidelní voda sem byla vedena tzv. vřidlovodem podél nábrežní zdi Teplé a shromažďovala se ve velkých nádržích, zahříváním se zbavovala tzv. sintru (vřidelního kamene) a pomocí pumpy se přečerpávala do vakuových odpařovacích aparátů. Koncentrovaný luh se poté shromažďoval ve sběrné nádrži k dalšímu zpracování na práškovou nebo krystalovou sůl. Po tzv. karbonizaci, kdy se sůl prosycovala oxidem uhličitým za vzniku hydrogenukarbonátových iontů, a jemném rozemletí byla sůl připravena k balení.¹⁸ Stále stoupající poptávka vedla v roce 1974 k otevření tehdy moderní solivárny provozované Západočeskými zřidly, n. p. V roce 1992 byla energeticky a obsluhově velmi náročná výroba v souvislosti

mj. s privatizací podniku a rozpadem tradičních trhů ukončena.¹⁹

Stejně tak se sůl získávala již od 16. století i v Mariánských Lázních z Ferdinandova (dříve Solného) pramene pod označením Sal Teplensis. Roku 1889 zde byla vystavěna velká Solivárna, rozšířená v roce 1923 s úpravou technologie provozu. Ve třech velkých tlakových kotlích se minerální voda vařila a při odpaření vznikla sůl, která se obdobně jako v Karlových Varech prosycovala oxidem uhličitým, aby měla veškerý přírodní obsah. Od roku 1926 bylo zavedeno i extrakční zařízení, které bylo patentováno, a v něm se destilací parou a pod tlakem získával z čistého smrkového a borovicového jehličí přírodní „Marienbaderfichtennadelextrakt“ – jehličnatý extrakt do koupelí, který byl velmi oblíbený. Sůl se zde vyráběla do roku 1946, poté byl provoz přebudován na stáčírnu. Od roku 1950 se tu stáčely minerální vody pod značkou Excelsior a Aqua Maria.

Z tzv. Chebské kyselky ve Františkových Lázních se vyráběla sůl, která se vyvážela pod názvem Sal Egranum. Těžba soli ze solných

■ Poznámky

Nový – Claudius Schnée, Karlovarský lázeňský lékař Dr. Carl Emil Schnée, jeho mimořádná kariéra a vynález světoznámé čtyřkomorové lázně, in: *Historický seminář Karla Nejdla. Sborník přednášek*, Karlovy Vary 2022, s. 69–91.

13 Todd Dixon, *Taking the Waters. Strange Treatments at a Government-Run Spa*, MOTAT Museum of Transport and Technology 2020, dostupné z: <https://www.motat.nz/collections-and-stories/stories/taking-the-waters-strange-treatments-at-a-government-run-spa>, vyhledáno 12. 8. 2024.

14 Atributy výjimečné světové hodnoty (OUV) statku Slavná lázeňská města Evropy / *The Great Spa Towns of Europe*, rozpracované pro potřeby ochrany a monitoringu. Dostupné z: <https://www.greatspatowns.eu/the-great-spa-towns/what-is-the-great-spa-towns-of-europe>, vyhledáno 12. 8. 2024.

15 Tomáš Vylita, *Technická zařízení pro lázeňství*, in: *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů Čech a Moravy*, Karlovy Vary 2004 (nestr.).

16 Josef Sklenář, *Balneotechnika: doplňkové skriptum*, Praha 1994, s. 4. – Marian Mackovič, *Lázeňství a balneotechnika*, Plzeň 1995, s. 41.

17 Karlovy Vary, kap. Továrna na přípravu vřidelní soli, in: Dita Dvořáková (ed.), *Industriální topografie: Karlovarský kraj*, Praha 2011, s. 152.

18 Libor Huml, *Vzpomínka na solivárnu a zasilatelství, Památky a příroda Karlovarska*, dostupné z: <https://www.pamatkyaprirodakarlovarska.cz/texty/vzpominka-na-solivarnu-a-zasilatelstvi>, vyhledáno 12. 8. 2024.

19 Tomáš Vylita, *Historie karlovarské vřidelní soli*, dostupné z: <http://www.geologie-vylita.cz/zajimavosti.html>, vyhledáno 12. 8. 2024.

Obr. 6. Mariánské Lázně, Centrální lázně (Staré lázně), krenotechnika balneoprovozu v suterénu, Ed. Viewegh, 1896, Stavební archiv města Mariánské Lázně, složka č. 1.

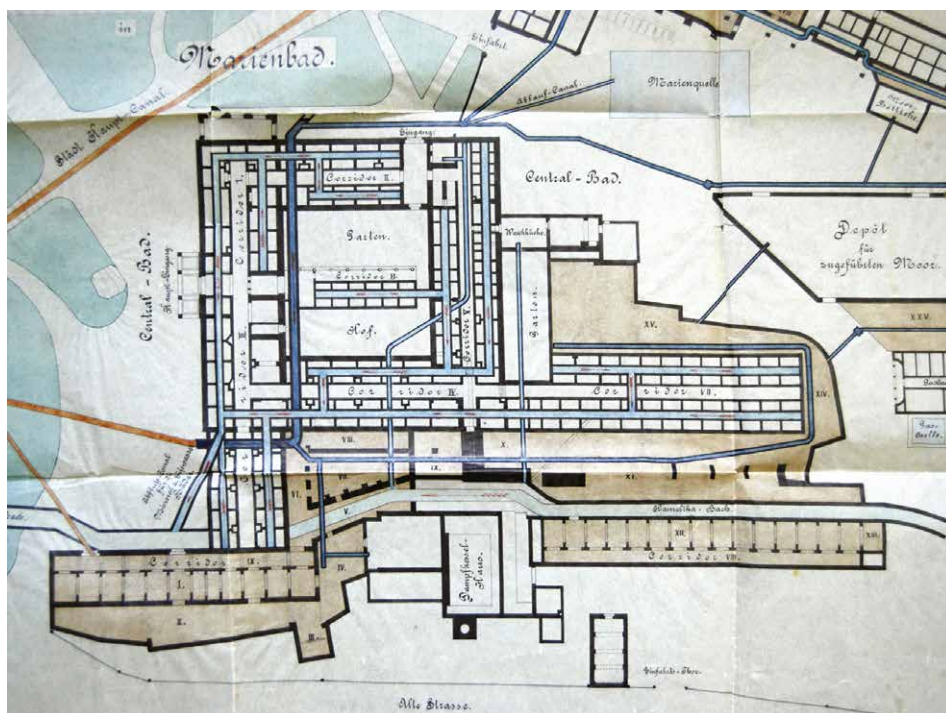
pramenů k inhalaci pomocí speciálního zařízení, tzv. gradovny, je ale charakteristická zejména pro solné lázně (Bad Kissingen, Bad Reichenhall, Bad Nauheim a řadu dalších).

Z pramenů se vyráběly (a některé se i dodnes vyrábějí) i další výrobky, jako jsou vřidelní pastilky s cukrem, kosmetika, mýdla, lázeňské oplátky a suchary. Podle vzoru lázní Vichy se začaly v Bílině v roce 1847 vyrábět zřidelní pastilky s cukrem. Proslulost si získaly pastilky z minerální vody z lázní Bad Ems, poprvé vyrobené v roce 1858 ze solného prášku, který se hromadil v tamním inhalatoriu. V roce 1887 byla zahájena výroba pastilek v lázních Soden v pohorí Taunus. Připravovaly se rovněž v Karlových Varech a Heinrich Mattoni je vyráběl i v Kyselce u Karlových Varů. Znamé byly také pastilky z lázní v Poděbradech a Luhačovicích.²⁰ Další výrobní provozy představovaly výroby místních specialit, uměleckých předmětů a tradičních suvenýrů (v Karlových Varech z vřidlovce), ale i vodárny, plynárny, elektrárny, bez nichž by tato města nemohla fungovat.

Stav dochování balneotechnického vybavení lázeňského dědictví a jeho hodnocení z hlediska kulturně-historické a památkové hodnoty

Vybavenost lázeňského města zahrnuje, jak je uvedeno výše, i infrastrukturu typickou právě pro lázeňské prostředí, pro účely, které lázně plní. Často se jednalo přímo o průmyslový charakter provozu, jenž má ze své podstaty povahu industriálního dědictví. Balneotechnická zařízení se v různé míře dochování nacházejí ve většině lázeňských lokalit, jak ve velkých komplexech nejvýznamnějších lázeňských měst Evropy, zapsaných na Seznam světového dědictví, tak i v menších lokálních lázních u nás, v Evropě i ve světě. Například v Karlových Varech představují tento sofistikovaný provoz všechny kolonády s vývěry pramenů či poslední pozůstatky centrálních (veřejných) komplexů. Tato zařízení sloužila jako vzor pro další lázeňská místa nejen u nás, ale i jinde na světě.

V tomto ohledu byl naprosto mimořádným příkladem, jak již bylo naznačeno výše, technologický provoz Císařských lázní, jehož „srdcem“ byl Pavilon pro přípravu slatiny, Rašelinový pavilon. Slatina se zde míchala s termální vodou z Vřídla mechanicky ve velkých dřevěných kádích míchacím zařízením, které bylo poháněno transmisemi. Zdrojem pohybu byl nejprve parní stroj, později elektrický proud. Až do doby otevření Císařských lázní v Karlových Varech roku 1895 se u nás příprava prováděla ruční prací,

6

kdy se slatina musela s minerální vodou rozmíchat ručně dřevěnými kopisty ve vanách a ty se pak zavázely přímo do lázeňských koupelen.²¹ Rašelinový pavilon si dodnes vzácně uchovával mnohé prvky, které dokumentují původní provoz. V klenbách je dosud otevřena řada čtvercových prostupů pro násyp slatiny, vedle nichž se na ocelových profilech dochovaly šroubové úchyty a háky pro zavěšenou hřidel, zachoval se zde i výtah pro slatinu. V původní strojovně se dochovala trafostanice s ještě předválečným vybavením z 30. let 20. století. Pod Rašelinovým pavilonem byly rozvinuty sofistikované systémy odvodnění prvního a druhého suterénu se separačními oddělovacími komorami a odtokovými kanály a kanálky při zdech. Rašelinový pavilon je tak ukázkou industriální architektury, dokladem nejmodernějšího lázeňského zařízení s provozem nemajícím ve své době obdoby. Přesto se uvažovalo o jeho demolici, stejně jako byla při nedávné revitalizaci Císařských lázní zbourána původní manipulační hala s podzemní chodbou propojující Rašelinový pavilon s vlastním lázeňským objektem. Potenciál Rašelinového pavilonu je přitom značný, vzhledem k hodnotám Císařských lázní se zde nabízí možnost prezentace technického a balneologického provozu lázní. Rašelinový pavilon má totiž stále i hodnotu ekonomickou, užitnou či užitkovou. Po opravě by mohl jako součást návštěvnického provozu hlavní budovy Císařských lázní generovat prostředky, zisk. Stejně jako hlavní budova by i její provozní trakt jako jakási „tajemná“ součást přitahoval velkou pozornost a zájem návštěvníků města o prohlídku interiéru. Císařské

lázně působí jako magické místo spjaté se zázračnou léčebnou funkcí, kde se návštěvník oprošťuje od toku „normálního“ každodenního života a zapomíná na reálný svět venku. S tím souvisí i sociokulturní a psychologická hodnota, kdy Rašelinový pavilon vyvolává silný psychologický vjem zvláštní stavby. V souvislosti s mystériem přírodních minerálních zdrojů získává stavba svůj význam identity místa, vyznačuje se osobitou atmosférou – genius loci. Společenská hodnota stavby je tedy nepopíratelná.²²

Stejný způsob přípravy slatiny i se zavázáním van se slatinou směsí přes ocelo-litinné pavlače ve dvoře vybudoval v Karlových Varech v letech 1905–1906 ředitel stavebního úřadu Franz Drobny v Alžbětíných lázních. Zopakoval technické řešení, jako měly Císařské lázně. Dosud se zde zachoval jak suterén, míchací stroj na slatinu, tak i akumulční jímací šachta na vřidelní vodu (největší v Karlových Varech) v půdorysně vyděleném pavilonu.²³ I ta má ale již své

■ Poznámky

20 Vladimír Křížek, *Obrazy z dějin lázeňství*, Praha 2002, s. 153–154.

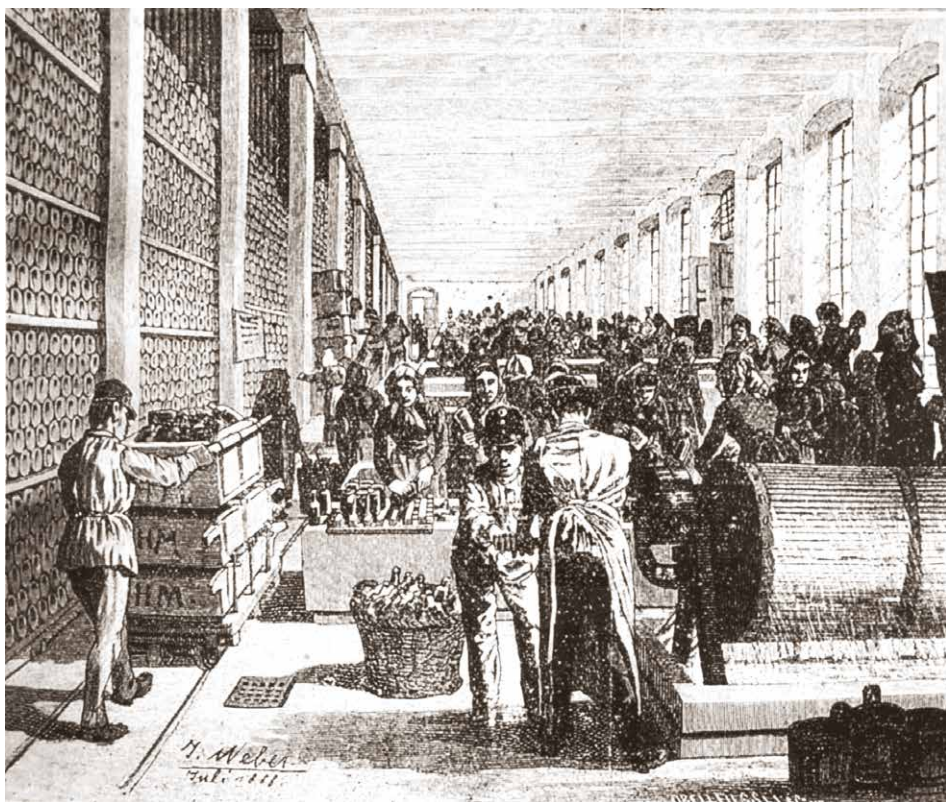
21 Idem, *Obrazy z dějin lázeňství*, Praha 1987, s. 114.

22 Lubomír Zeman, Rašelinový pavilon Císařských lázní aneb Ještěrka bez ocasu, in: *Historický seminář Karla Nejdla. Sborník přednášek z 32. historického semináře*, Karlovy Vary 2024, s. 84–90.

23 Václav Kouba, Alžbětiny lázně v Karlových Varech, stavebněhistorický průzkum, Karlovy Vary 2014, uloženo v archivu NPÚ v Lokti.

7a

7b

Obr. 7a–b. Lázně Kyselka u Karlových Varů, stáčení minerální vody, plnění lahví v kolonádě Ottova pramene a balení v Jindřichově dvoře, 1885, sbírka F. Holly.

dny nejspíše sečteny,²⁴ stejně jako novodobá konverze vestavěného krytého bazénu ve dvoře z 60. let 20. století.

Moderní způsob zavážení van do lázeňských kabin, jaký byl vytvořen v Karlových Varech, se poté začal využívat i v jiných lázeňských místech. Jedním z nich jsou Lázně Kunderatice u městečka Osečná v severních Čechách, kde tento důmyslný systém, i když v jednodušším provedení, můžeme ještě dnes spatřit. Zdejší nevelké lázně pro rašelinové koupele vznikly již v roce 1881 u bohatých rašelinišť. Následně byl provoz v roce 1908 rozšířen a modernizován. Až do současnosti jsou vany rozváženy podzemní koridorovou chodbou a přisunuty do úrovně podlahy kabinky. Zachovala se zde míchačka rašeliny i parní stroj, který celé zařízení pomocí transmise poháněl. Dnes se jedná již o naprosto unikátní a vzácný kousek původního provozu.²⁵ Na jiných místech se už takováto zařízení nedochovala. V lázních Bad Elster nedaleko českých hranic se po přestavbě slatinných lázní König-Albert-Bad zachovala pouze jedna dřevěná vana pro slatinu (vystavená v muzeu lázeňství) a měděná vana pro uhličitě koupele v Královské kabině saských králů. Na ukázkou je prezentována i zrestaurovaná dvojice van pro slatinou i očišťovací koupel v mramorovém obložení. Při nedávno dokončené záchraně areálu Vodoléčebného ústavu a Říčních a slunečních lázní v Luhačovicích byla obnovena ikonická odpočívárna s replikami původního mobiliáře vodoléčby z roku 1902 i bazén s převlékáckými kabinami. Přestože objekty již nebudou plnit svou původní funkci, slouží široké veřejnosti jako muzeální expozice připomínající dílo architekta Dušana Jurkoviče a hudebního skladatele Leoše Janáčka.²⁶ Při návratu k podobě areálu z doby Dušana Jurkoviče došlo k „očistění“ staveb od součástí, které přibývaly postupným vývojem lázeňského provozu. V budově sirných a slatinných lázní tím byl bohužel odstraněn mlýn na slatinu (s možností vystavení v expozici) s celým provozním přístavkem,

■ Poznámky

24 Na místě vyděleného pavilonu provozního zázemí se plánuje přístavba ubytovací kapacity.

25 Zeman – Pospíšil (pozn. 8), s. 284. – Lubomír Zeman – Pavel Zatloukal, *Slavné lázně Čech, Moravy a Slezska*, Praha 2014, s. 262–271.

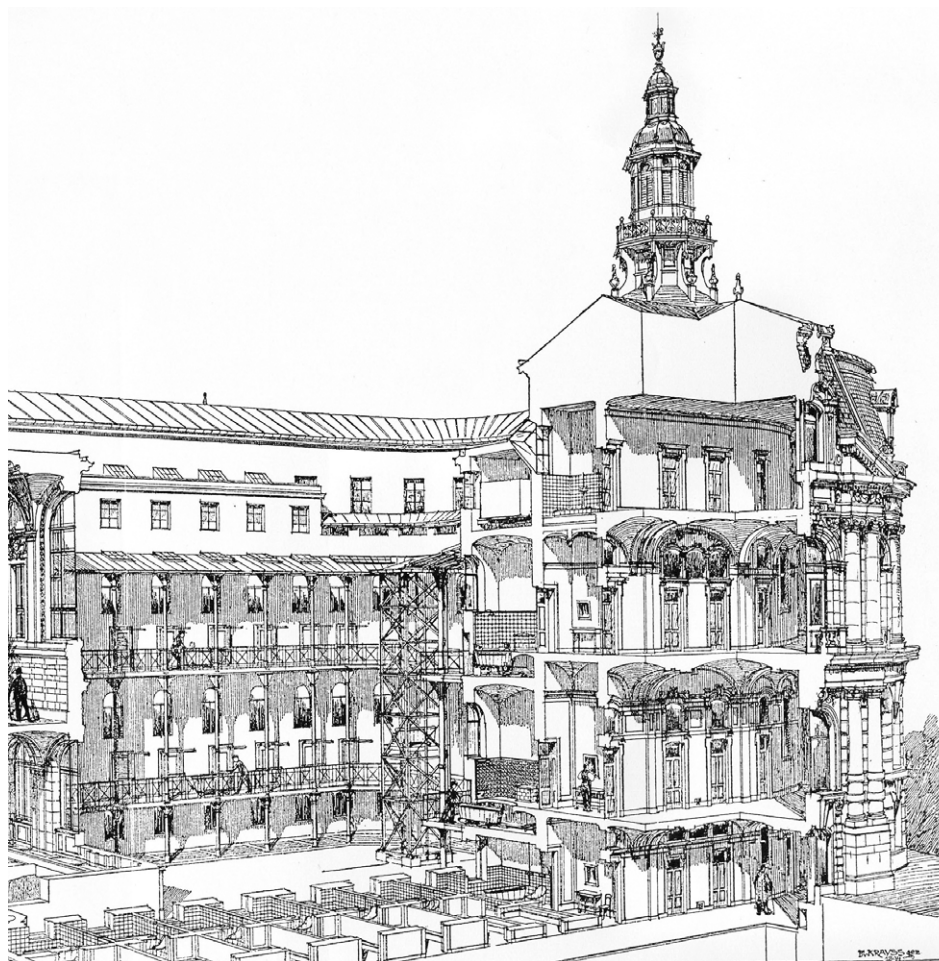
26 Sluneční lázně, *Lázeňské listy*, 2024, s. 8–11. Dostupné z: https://www.lazneluhacovice.cz/wcd/lazenske-listy/2024/laz-listy_2024.pdf, vyhledáno 12. 8. 2024.

Obr. 8a–b. a) Řez dvorem Císařských lázní v Karlových Varech s litinovými pavlačemi. Převzato z: *Festschrift* (pozn. 11), 1902, Fig. 86; b) řez Pavilonem pro přípravu slatiny – tzv. Rašelinovým pavilonem. Převzato z: *Wiener Bauindustrie-Zeitung*, Jahrgang 13, Nr. 5, Wien 1895, s. 3.

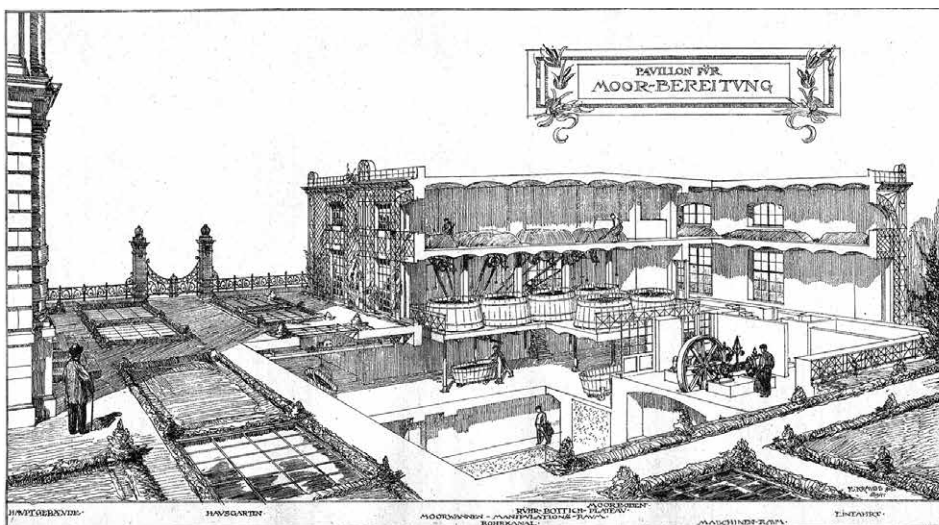
míchacím zařízením i potrubním systémem převádějícím slatinou směs do van v koupelových kabinách, stejně tak i vnitřních příček a stropů. Dnes je objekt přeměněn na skleník pro zimování teplomilných rostlin z lázeňského parku a pozůstatky sirných a slatinných lázní odstraněním vnitřních příček zcela zanikly.²⁷

Nositeli hodnot nejsou, jak jsme již viděli, pouze reprezentativní, honosné exteriéry, ale i interiéry včetně lázeňského zařízení, samotných koupelen a provozních částí. Původní koupelny s jedinečnými secesními obklady s malovanými a geometrickými vzory se dochovaly v lázeňských objektech v Mariánských Lázních. V Nových lázních jsou dosud velmi vyhledávané a oblíbené dvě exkluzivní lázeňské koupelny (*Fürstenbades* – dnes Císařská a Královská kabina) pro přírodní uhlíčitě lázně, sestávající vždy z jednoho salonu pro odpočinek a vlastní koupací kabiny s neorenesanční výmalbou plnou fantaskních motivů. V přízemí se zde nacházejí skvostné Římské lázně ve stylu antického atria s dvěma bazénky vykládanými keramickými dlaždicemi. Unikátní byl i provoz ve Slatiných lázních (*Maria Spa Courtyard*), kde je po nedávné úpravě přístupný historický bazének s přírodním Mariiným plynem v kombinaci oxygenoterapie.

Plynové lázně se specifickým zařízením emanatoria se dochovaly i ve Františkových Lázních. Velké lázeňské komplexy, které se zde zachovaly, jsou až na Císařské lázně mimo provoz a neúprosně chátrají. Nejstarší jsou Luisiny lázně (Loimannovy), které byly od svého otevření v roce 1840 doplňovány o další provozní křídla do rozsáhlého komplexu. Dosud se zde dochovaly některé originální prvky původního zařízení, mezi jinými potní skříně, otočné dveře mezi koupelnami, podzemní kanály a koridory s instalací rozvodů. Ve Slatiných lázních z let 1863–1864 se z původního vybavení lázeňských koupelen zachovaly mimo jiné unikátní měděné ohřivače vody firmy Brosch (*Enterocleaner original Doc.*) od firmy Waldek & Wagner (Praha II). Ve dvoře stojí provozní pavilon, kde se drtila a mlela slatina a ze slatiníště sem vede úzkorozchodná dráha, po které se slatina dosud stále dopravuje. V Císařských lázních z roku 1880 se dochoval velký bazén, který byl v duchu francouzské vodoléčby obklopen různými druhy sprch pro sprchové podvodní masáže. I když je v našem prostředí naprosto jedinečný, je řadu let ve špatném stavu a není provozuschopný.

8a

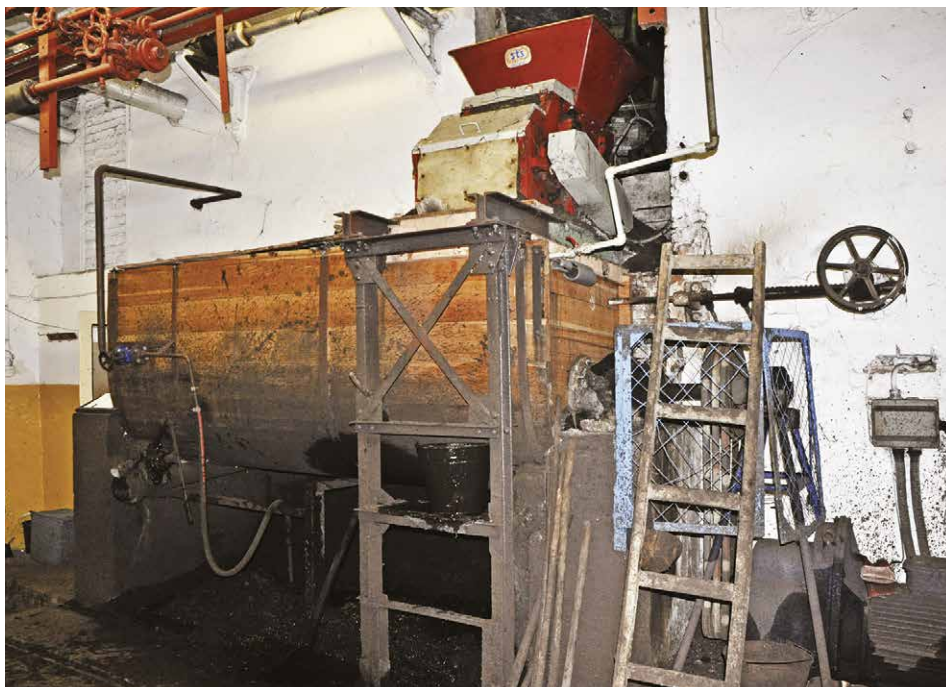
8b

Podobně jsou na tom ale i jiné lázně v Evropě. Například v belgických lázních Spa jsou již od roku 2003 uzavřeny Staré lázně (*Bains*), postavené v letech 1862–1868 podle projektu bruselského architekta Léona Suyse. Nádherné zdobené interiéry sálů, salonků, čekáren a odpočíváren se propojovaly s koupelnami obloženými glazovanými dlaždicemi s dekorativními vzory a s provozními prostorami. Lázeňská budova už nebude sloužit svému dřívějšímu účelu,

přesto se při revitalizaci plánuje zachování nejcennějších částí, kde by měl být prezentován původní lázeňský provoz. Obdobně se upravují

■ Poznámky

27 Za záchranu a oživení nevyužívaných lázeňských objektů Vodoléčebného ústavu a Říčních a slunečních lázní získaly Lázně Luhačovice hlavní cenu Stavba roku Zlínského kraje 2024.

9

Obr. 9. Lázně Kundratice, stroj na míchání slatiny. Foto: Lubomír Zeman, 2012.

Obr. 10. Lázně Kundratice, parní stroj. Foto: Lubomír Zeman, 2012.

k prezentaci ikonické lázeňské kabiny ve francouzských lázních Vichy, které jsou proslavené zejména svými secesními obklady s motivy kosačků. V Badenu u Vídně se v roce 1977 upravila budova klasicistních lázní Frauenbad na výstavní centrum, kde bylo v roce 2009 otevřeno Muzeum Arnulfa Rainera. Dispozice se dvěma zapuštěnými bazénky byla zachována, včetně převlékacích kabin a z velké části původních instalací.²⁸ V podobně proslavených Teplicích v Čechách se však stále svádějí boje o zachování klasicistních Hadíků lázní, které chce majitel zbourat a novostavbu objemově zvětšit.²⁹

Z výše uvedených souvislostí vyplývá, jak je pro poznání lázeňského provozu a jeho vývoje důležité dešifrování technických zařízení včetně instalací. Právě ty mohou doložit smysl a význam lázeňské stavby. Proto je důležité také jejich poznání, dokumentace a zachování. V prostoru původního dvora Císařských lázní v Karlových Varech se nacházely relikty původního vybavení lázeňského provozu s litinovými sloupy nesoucími ochozy (pavlače), díky nimž bylo možné zavážet vany se slatinou do jednotlivých lázeňských koupelen (viz výše) a po obvodu dvora vedl v jejich půdorysné stopě souběžný kanál procházející do suterénu hlavního křídla, v němž byla uložena potrubní vedení. Technické kanály byly stejně jako celý spodní suterén zcela odstraněny. Odstraněn byl i přívod vřídla, tzv. vřídlovod.³⁰

Z krenotechnického vybavení, instalací nezůstalo bohužel nic a nevrátily se ani litinové pavlače. Pod Lázeňským domem v Lázních Kynžvart, otevřeném v roce 1885 s 28 kabinami pro železité, slatinné, smrkové (jehličnaté) a uhličitě koupele, se zachovaly rozsáhlé provozní prostory s velkou akumulační nádrží pro minerální vodu.³¹ Přes své značné poškození se dosud dochovala řada pozůstatků balneotechnického charakteru v Lázních Kyselka. Zachráněné části zařízení jsou vystaveny v tamním Muzeu Mattoni. Kromě lázní a slavné značky Mattoni se muzeum zaměřuje i na historii stáčení minerálních vod.³²

Rovněž ve stáčírnách minerálních vod se dochovala částečně starší technologie či instalace. Ve stáčírně ve Františkových Lázních, postavené v roce 1892 na místě starších stáčíren, se v suterénu dochovaly nádrže pro minerální vodu i instalační potrubí zavěšené pod klenbou. Prostor plnitelný byl v přízemí plně otevřený, aby umožňoval návaznost jednotlivých kroků při plnění. V Mariánských Lázních se v solivárně, v roce 1846 přeměněné na stáčírnu, dochovaly halové prostory s mohutnými zděnými pilíři v suterénu a ocelovými sloupy v přízemí, kde probíhala výroba soli, skladování a distribuce. Ve 20. století byl nad halou zbudován strop ze sklobetonových tvárnic. Původní technologické prvky a interiérové vybavení byly při přeměně funkce odstraněny.³³ Ve stáčírně minerálních vod v Karlových Varech se dochovala stáčecí linka z roku 1974. I když má budova zachovaný provozní koncept a dispozice, včetně technologie výroby stlačeného CO₂ se zachovanými stroji AEG z roku 1923, za nemovitou kulturní památku bohužel prohlášena nebyla a bez využití stále chátrá.

10

Pro lázeňský provoz byly příznačné také vysoké komíny. Řada lázeňských zařízení se je snažila citlivě skrýt, aby nepůsobily příliš industriálním dojmem. Komín Císařských lázní v Karlových Varech byl maskován jako vysoká víceetážová věžička s ochozem (snesen v roce 1946). Architektonizován je i komín nedalekého Grandhotelu Pupp. Jeden z opravdu výrazných objektů s původně vysokým komínem v romantickém hávu pozdního historismu se nachází v kladských lázních Ládek-Zdrój (Bad Landeck). V zadní části historického lázeňského domu Wojciech (Marienbad) stojí budova bývalé kotelný

■ Poznámky

28 Srov. 200 Jahre Frauenbad Baden. Baukultur und Kunstbetrieb in der Kurstadt Baden bei Wien, Baden bei Wien 2021.

29 Více Eliška Nová – Miroslav Nový, Hadí lázně, klenot klasicistní lázeňské architektury Teplic, Monumentum Custos 2019, s. 19–36.

30 Lubomír Zeman et al., Císařské lázně v Karlových Varech, Karlovy Vary 2024.

31 Bad Königswart, in: Sudetendeutsches Jahrbuch 1938, Eger 1938, s. 24.

32 Lubomír Zeman – Stanislav Burachovič, Hvězdne nebe nad Kyselkou. Slavní architekti a stavitelé v lázních Kyselka, Loket 2012. Dále viz Muzeum Mattoni, dostupné z: <https://www.mattonimuzeum.cz/>, vyhledáno 12. 8. 2024.

33 Ludmila Míková, Stáčírna minerálních vod Mariánské Lázně, standardní nedestruktivní stavebněhistorický průzkum, prosinec 2015 – leden 2016, uloženo v archivu NPÚ v Lokti.

11

Obr. 11. Mariánské Lázně, Královská kabina v Nových lázních. Foto: Lubomír Zeman, 2009.

Obr. 12. Františkovy Lázně, ohříváče vody firmy Brosch, Entero-cleaner original Doc. od firmy Waldek & Wagner, Praha II ve Slatinných lázních. Foto: Lubomír Zeman, 2008.

a vodárny s čerpáním minerální vody. Jeho dominantou je nad areálem se tyčící vodárenská věž s připojeným komínem, řešená v neogotickém stylu.³⁴ Se změnou vytápění se ale většina komínů bourala a odstraňovala. Zůstala pouze torza skrytá pod střechou, jako například v Císařských či Alžbětiných lázních v Karlových Varech.

Další technická zařízení lázeňského provozu tvoří právě vodárny, plynárny či elektrárny. Zřejmě nejvýznamnějším areálem těchto historických zařízení disponují Karlovy Vary. První vodárna v Karlových Varech byla vystavěna v roce 1882 v Tuhnicích, původně pro užitkovou vodu. V roce 1923 bylo zavedeno chlórování

a vodárna začala vyrábět i pitnou vodu. Postupně se areál modernizoval a přibývaly další objekty.³⁵ V roce 1896 byla vybudována nová obecní plynárna a založeny Městské podniky, plynárna, vodárna a elektrárna. Ty jsou dokladem technické vyspělosti lázeňského města a cennou industriální památkou. Vodárna byla v provozu až do roku 1984, od té doby celý areál chátral a postupně se měnil ve vyčleněnou oblast, brownfield. Dosud se zde dochovaly jak budovy pro úpravu vody, pro pískové rychlofiltry Jewell, čerpací stanice a strojovny, tak i nádrže, pomalé filtry a za městskou zástavbou řada vodojemů z let 1882, 1897, 1910, 1912 a 1929. Přesto, že představují velmi cenné areály, byla na počátku dubna 2024 zbourána nejstarší hala vodárny pocházející z let 1881–1883. Nemilosrdně jsou odstraňovány i poklopy vodovodního a kanalizačního systému, tzv. lesního vodovodu z roku 1882, a přitom je řada těchto objektů stále funkčních. Jen zlomek se jich dostane

12

do karlovarské sbírky uměleckého a technického charakteru.

Význam výzkumu, dokumentace a ochrany balneotechnického vybavení včetně lázeňské infrastruktury

Stavební fond spojený se vznikem a rozvojem lázeňství se vyznačuje specifickým urbanismem, architekturou, kulturou bydlení i funkční strukturou, ale také stavbami souvisejícími s vědeckým a technologickým rozvojem balneologie. Nové způsoby léčby, nové postupy i procedury byly spjaté s novými technickými možnostmi. Lázeňský provoz s dříve náročnou manuální prací se přeměňoval zaváděním mechanizace na průmyslová zařízení. Industrializace lázeňského provozu byla inspirována, podobně jako v řadě jiných odvětví, velkými průmyslovými provozy. Technické vybavení lázeňských provozů dokládá důmyslné využití moderních průmyslových technologií se stroji poháněnými zprvu parou a posléze elektrickou energií. Pro hodnocení lázeňského dědictví je tak třeba vzít v potaz

■ Poznámky

34 Patrně na historických záběrech, viz Dom nr 14 (kotłownia ZPL Wojciech), Kesselhaus, dostupné z: https://polska-org.pl/544542/Ladek_Zdroj,Dom_nr_14_kotlownia_ZPL_Wojciech.html, vyhledáno 12. 8. 2024.

35 Dvořáková (pozn. 17), s. 153–155. – Antonín Jágl – Věra Štafflová – Vladimír Dlesk, *Voda pro Karlovy Vary: 130leté výročí první městské vodárny, aneb, Jak se pro Karlovy Vary zajišťovala pitná voda v minulosti a jak je tomu v dnešní době*, Karlovy Vary 2012. – Milan Augustin, *Hodně pramenů, málo vody. Před 140 lety byla otevřena vodárna v Karlových Varech, Zápa- dočeské archivy XIII*, 2022, s. 70–81.

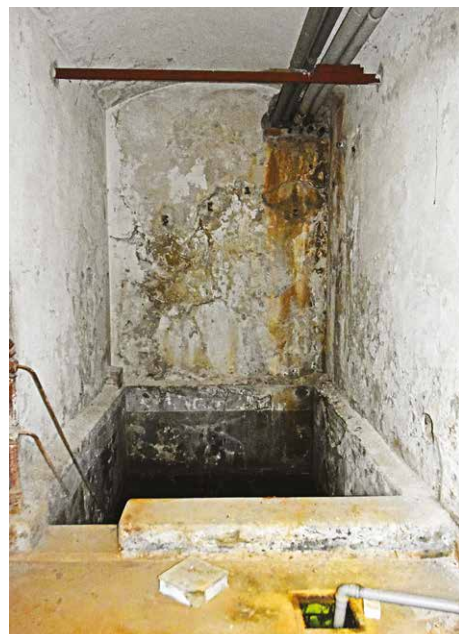

13

Obr. 13. Karlovy Vary, Císařské lázně, demolice manipulační haly. Foto: Lubomír Zeman, 2019.

Obr. 14. Lázně Kynžvart, akumulční nádrž na minerální vodu pod Lázeňským domem. Foto: Lubomír Zeman, 2024.

Obr. 15. Karlovy Vary, areál městských průmyslových podniků, vodárny a elektrárny. Převzato z: *Festschrift* (pozn. 11), 1902, s. 374.

14

systém hodnocení průmyslového dědictví, přičemž i zde je nutné vyhodnocení autenticity rozšířit také na druhotné úpravy, které přinesly „záměrné technické změny a zlepšení“.³⁶ V tomto případě se hovoří o autenticitě posledního pracovního dne. Kromě samotné technické stránky provozu je nutné sledovat i stopy lidí, bez kterých by jakákoliv technická a průmyslová památka nemohla sloužit svému původnímu účelu.³⁷

Dlouhodobě jsou lázeňská města vystavena investičním tlakům a stavebním aktivitám, jež způsobují nevratné ztráty na jejich kulturně-historických hodnotách. Zájem o průmyslové dědictví v prostředí lázeňských měst se na rozdíl od jiných průmyslových center či hornických památek nerozvinul zřejmě kvůli odlišnému charakteru technické vybavenosti lázeňských provozů. Toto technické a balneotechnologické vybavení je organicky vrostlé do reprezentativních staveb a provedené tak, aby pohledově, zvukově nebo pachem nerušilo honosně řešené palácové stavby (architektonizované objekty včetně skladů, kotelen, komínů, oddělené pavilony skryté před očima návštěvníků popínavou zelení, vnitřní atria, podzemní chodby, meziprostory pod podlahou). Až doposud nebylo takové vybavení předmětem výzkumu z hlediska historie či památkových hodnot. Přesto ale tvoří

15

integrální součástí lázeňského dědictví, bez něhož by nemohlo vůbec existovat. To si plně uvědomovaly i odborné týmy pracující na nominaci nejvýznamnějších lázeňských měst na Seznam světového dědictví. Proto se lázeňská infrastruktura stala jedním z atributů výjimečné světové hodnoty (OUV) mezinárodního statku *Slavná lázeňská města Evropy (The Great Spa Towns of Europe)* jako památky světového dědictví.³⁸ Zápisem na Seznam světového dědictví deklarovaly jednotlivé státy, na jejichž území se zapsané komponenty statku nacházejí, i lázeňská města samotná, že chtějí zachovat svou historii.³⁹ Přesto stále dochází ke ztrátám, a to především v oblasti balneotechnického vybavení lázeňských provozů. Na vině je nepochybně nedostatečné poznání hodnot. Již Charta z Burry specifikovala v roce 1979 péči o místa s kulturním významem.

Ve článku 6.1 se konstatuje, že před přijetím rozhodnutí je důležité na základě shromážděných informací a jejich analyzování porozumět kulturnímu významu místa a jiným otázkám

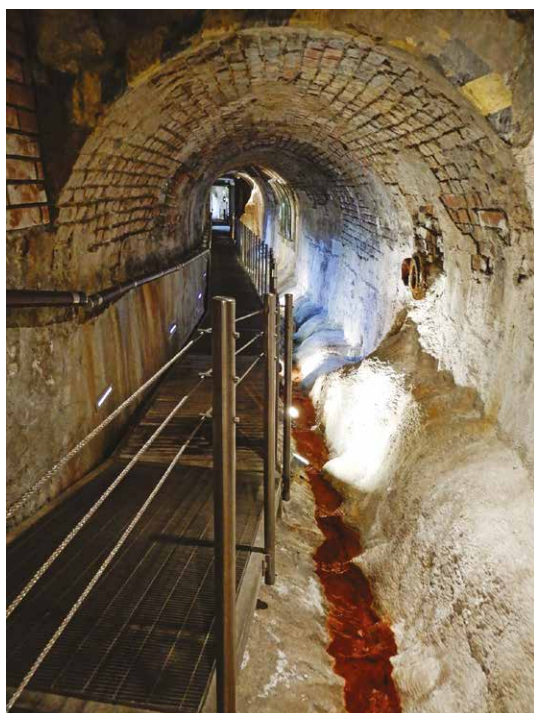
■ Poznámky

36 Miloš Matěj, Péče o technické a průmyslové památky, *Zprávy památkové péče* LXVIII, 2008, č. 5, s. 419.

37 Miloš Matěj – Michaela Ryšková, *Metodika hodnocení a ochrany průmyslového dědictví z pohledu památkové péče*, Ostrava 2018, s. 102.

38 UNESCO World Heritage Centre: The Great Spa Towns of Europe, dostupné z: <https://whc.unesco.org/en/list/1613/>, vyhledáno 12. 8. 2024.

39 Kulturní statek The Great Spa Towns of Europe, dostupné z: <https://www.greatspatownsofeurope.eu/>, vyhledáno 12. 8. 2024.

16

Obr. 16. Karlovy Vary, starý suterén Vřídelní kolonády. Foto: Lubomír Zeman, 2017.

Obr. 17. Františkovy Lázně, stará nádrž v suterénu nové stáčírny. Foto: Lubomír Zeman, 2023.

17

ovlivňujícím jeho budoucnost. Nejprve musí být porozuměno kulturnímu významu, potom může být vyvinuta koncepce obnovy a nakonec připravena v souladu s touto koncepcí komplexní správa místa. Dále se ve článku 25. zdůrazňuje, že kulturní význam mnoha míst není okamžitě zřejmý a měl by se objasňovat vhodnou interpretací, která by měla zlepšovat pochopení a uplatnění místa a být přiměřená dané kultuře. Pracím na místě by měly předcházet studie zahrnující analýzu fyzických, dokumentárních, ústních a jiných dokladů, založené na příslušných znalostech z dotčených oborů.⁴⁰

Základní podmínky ochrany a péče o lázeňské dědictví, tím spíše o statek světového dědictví, musí tedy vycházet ze současného stavu poznání kulturně-historických hodnot tohoto památkového segmentu, které je nezbytné zachovat při umožnění realizace případného rozvoje.⁴¹ Důležité je tak poznání těchto hodnot, jejich nalézání, rozpoznávání a správná interpretace. Ve výčtu jednotlivých typů památkové hodnoty lze k dané složce kulturního dědictví přiřadit kromě hodnoty historického dokumentu zejména hodnotu funkční.⁴² Zásadním kritériem je kromě stavebně-historické i stavebně-technická hodnota, při jejímž hodnocení se sleduje význam objektu jako důležitého dokladu vývoje stavitelství a techniky

(inovativnost a originalita typologická) i význam objektu pro vědecký a technický pokrok (inovativnost a originalita konstrukční a technologická).⁴³

Z hlediska památkové péče proto nelze technická a technologická zařízení těchto i mnoha dalších architektonicky skvostných lázeňských staveb přehlížet, ale právě naopak. Je k nim třeba přistupovat jako k svébytné a celoevropsky významné součásti industriálního dědictví. To znamená nejen kladení pozornosti na jevovou formální složku vizuální podoby lázeňských měst, ale i na jejich vnitřní náplň. Ta stále dosud není vnímána jako hodnota, a ve valné většině případů proto mizí. Smyslem je tedy ochrana i vnitřních, technických částí, prvků a vybavení balneotechnických zařízení. A tato ochrana kulturních hodnot není možná bez důkladného a precizního poznání. XII. kongres Mezinárodního výboru pro obnovu industriálního dědictví (TICCIH), kde byla delegáty sepsána *Charta industriálního dědictví* (The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage), přijal v roce 2003 prohlášení, že stavby a konstrukce postavené pro výrobní účely, dále technologie a nástroje, města a krajiny, v nichž se nacházejí, i jejich další hmotné a nehmotné projevy pro nás mají zásadní význam. Měly by být studovány, jejich historie by se měla vyučovat, smysl a význam by se měly zkoumat a vysvětlovat.⁴⁴ To by samozřejmě mělo platit i pro balneotechnická zařízení lázeňského dědictví. I tato integrální součást lázeňského dědictví by měla být předmětem poznání všech kulturně-historických, památkových hodnot a dokumentace lázeňských míst a zařízení, včetně následného vyhodnocení dochovaného

■ Poznámky

40 Charta z Burry. Australská charta ICOMOS k péči o místa s kulturním významem, in: *Mezinárodní dokumenty o ochraně kulturního dědictví*, Praha 2007, s. 106–127.

41 Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, § 14 odst. 3.

42 Milada Radová, Koncepce památkového zásahu do stavebního díla, její úloha a východiska, *Památky a příroda* II, 1987, č. 1, s. 1–9, č. 2, s. 65–75.

43 K teorii památkové péče a památkové hodnoty viz Vít Jesenský, K teorii památkové hodnoty a hodnocení památek, *Památky Západních Čech* V, 2015, s. 56–64. – Karel Kuča – Věra Kučová, *Metodika klasifikace staveb podle památkové hodnoty*, Praha 2015. – Lubomír Zeman, K problematice památkové podstaty. Její vnímání, poznávání a hájení z hlediska praxe památkové péče, *Zprávy památkové péče LXXVII*, 2017, č. 6, s. 649–655. – Martin Zídek, *Poznání kulturně historických hodnot při posuzování zásahů do hmotné podstaty staveb*, Karlovy Vary 2023. – Sophie Eberhardt – Martin Pospíšil, Assessing architectural heritage: identifying and evaluating heritage values for masonry and cast-iron buildings and structures, in: *Structures and Architecture: Bridging the Gap and Crossing Borders*, Leiden 2019.

44 The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage, dostupné z: <https://ticcih.org/wp-content/uploads/2013/04/NTagilCharter.pdf>, vyhledáno 12. 8. 2024.

18

Obr. 18. Bad Elster, ukázková koupelna slatinné lázně. Foto: Lubomír Zeman, 2024.

19

Obr. 19. Bad Elster, dřevěná vana pro slatinnou lázeň, Sächsisches Bademuseum Bad Elster. Foto: Lubomír Zeman, 2024.

fondů. Ke správnému hodnocení těchto provozních souborů je ovšem potřeba porozumět vývoji technologií v lázeňském prostředí v proměně času. Lázeňská města, zapsaná jako památka světového dědictví v Karlovarském kraji, která jsou nejvýznamnějšími reprezentanty tohoto segmentu kulturního dědictví, mohou sloužit jako největší zdroje poznání dané problematiky. Po sběru informací v terénu musí přijít i srovnání fondů, a to nejen mezi velkými lázeňskými městy, ale i mezi lázněmi lokálního významu, kde se často zakonzervoval provoz v dimenzích minulých let.

Nejde přitom o snahu o umrtvení lázeňského provozu, zastavení jeho vývoje, modernizace a uplatňování nových trendů v léčení. Jak bylo uvedeno výše, většinou se jedná o nevyužitě lázeňské objekty, kde již léčebný proces řadu let neprobíhá. Proto se zde původní zařízení s mobiliářem mohlo dochovat. Pokud není možné zachovat artefakty na svém původním místě určení, pak je možný jejich přenos a uchování

na jiných místech, kde se s nimi může veřejnost seznámit (ať již v muzejních expozicích, nebo přímo ve vybraných objektech v rámci jejich nabízených lázeňských služeb). Tyto prvky se mohou stát předmětem značného turistického zájmu a propojovat turistické aktivity v území s doklady života našich předků. Protože i výsledná podoba lázeňských sídel a zařízení je svědectvím harmonizace umění ve formě architektury s technickým provozem.

Význam lázeňského dědictví překračuje hranice regionů a států, představuje výrazný příklad rozvoje společnosti na konci 19. století v celé Evropě, potažmo světě. Jeho hodnoty jsou značné, jsou zdrojem a nositelem významu, který je dále předáván, interpretován a tlumočen díky zápisu na Seznam světového dědictví nejen v Evropě, ale i po celém světě⁴⁵. V rámci světového dědictví má i balneotechnický provoz lázeňského dědictví mimořádný kulturní přínos, který se dotýká lidstva jako takového a který širou měrou přesahuje národní hranice. Je to hodnota stejně cenná pro současné, jako i pro budoucí generace lidstva.

Článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury, v rámci výzkumné oblasti č. 5 Nemovité památky a dílčího cíle 5.2. Výzkum kultury bydlení.

Mgr. Lubomír ZEMAN
NPÚ, ÚOP v Lokti
zeman.lubomir@npu.cz

■ Poznámky

45 Michael Hascher, Kurorte als „Hotspots“ der Technikgeschichte? – Wechselwirkungen zwischen Heilbädern, Eisenbahn und Technikentwicklung im ‚langen‘ 19. Jahrhundert, in: Andrea Pühringer – Martin Scheutz (eds.), *Die Kurstadt als urbanes Phänomen, Konsum, Idylle und Moderne*, Wien – Köln 2023, s. 419–458.